

"Mən Qərbi azərbaycanlıyam" rubrikasında çox maraqlı, eyni zamanda da ağırlı-acılı ömür yolu olan, gözlərini qərblə dünyaya işığına yuman alim-sənətsünas, filologiya elmləri doktoru, professor Məhəmməd Ağaoğlundan (Məhəmməd Ağa oğlu Ağayev) danışacağıq. Tarixi Azərbaycan şəhəri İrəvanda doğuldu, vətəninə doyunca yaşamaq nəsibi olmadı, taleyi onu qürbətlərə atdı, 1949-cu ilin 4 iyul tarixində ABŞ-ın Miçiqaş ştatlarının Detroyt şəhərində dünyadan köçdü.

Kimdi Məhəmməd Ağaoğlu?

Məhəmməd Ağa oğlu Ağayev 1896-cı il avqustun 24-də İrəvan quberniyasının mərkəzi İrəvan şəhərində ziyalı ailəsində anadan olub. İbtidai təhsilini burada mədrəsədə alıb, sonra 1912-ci ildə gimnaziyanı bitirib və həmin il Moskva Universitetinin Şərqsünaslıq fakültəsinə daxil olub. Tədqiqatçıları yazır ki, Ağaoğlu burada qədim şərq incəsənət tarixi, ədəbi və fəlsəfi fikri ilə tanış olur və bu onda tədqiqatçılığa meyl oyaq. O, 1916-cı ildə MDU-nu, 1926-cı ildə isə Vyana Universitetinin şərqsünaslıq fakültəsinə bitirib. MDU-nu bitirdikdən sonra Məhəmməd Ağaoğlu 1916-1919-cu illərdə şərq mədəniyyəti və islam incəsənətini öyrənmək üçün Türkiyə, Türkiyə İran, İraq, Suriya və Orta Asiyaya səfər edib, filologiya elmləri üzrə doktorluq dissertasiyası müdafiə etdikdən sonra Bakıya köçüb...

Türkiyəyə mühacirət...

Ağaoğlu 1920-ci ildə Türkiyəyə mühacirət edib, burada olarkən İstanbul Universitetinə daxil olub. Tədqiqatçıları qeyd edirlər ki, geniş erudisiyalı şərqsünas alim kimi tanınan, Azərbaycan, ərəb, fars, rus, ingilis, alman, fransız, latın və yunan dillərini mükəmməl bilən Ağaoğlu bu sahədə çox böyük xidmətlər göstərib...

Onu da vurğulayaq ki, Ağaoğlu Türkiyəyə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti süqut etdikdən sonra gedib. Cümhuriyyət zamanı isə Azərbaycanda fəaliyyət göstərmiş. Tədqiqatçıları yazırlar ki, Məhəmməd Ağaoğlu

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulmasında, həmçinin həmin dövrdə mədəni quruculuq işlərində bir sıra maarif mədəniyyət və sənət ocaqlarının yaradılmasında, muzeyşünaslıq, qədim maddi mədəniyyət nümunələrini qorumaq sahəsində fəal çalışıb.

Verilən bilgilərə görə, o, Bakıda "İstiqbal" muzeyi yaradır, eyni zamanda arxeologiya və etnoqrafiya cəmiyyətlərinin təşkilində iştirak edir. "Qədim abidələrin müdafiəsi Cəmiyyəti" Ağaoğlunun təşəbbüsü və köməyi ilə yaradılıb. İstanbul muzeylərinin direktoru Xəlil Ədhəmin məsləhət və köməyi ilə 1923-1927-ci illərdə şərqsünas alimlərin kurslarında şərq dilləri və mədəniyyəti sayəsində biliyini təkmilləşdirmiş, yüksək ixtisas qazanıb. Həmçinin elmi tədqiqatına görə 1926-cı ildə fəlsəfe elmləri doktoru alimlik dərəcəsinə layiq görülmüş.

"Çinli köşk"ün rəhbəri...

Məlumatlara görə, Məhəmməd Ağaoğlu Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti süqut etdikdən sonra Türkiyə və Avstriyaya yaşayıb. 1927-1928-ci illərdə İstanbulda Milli Muzeyin "çinli köşk" islam incəsənəti bölməsinə müdirlik etmiş, eyni zamanda İstanbul Universitetinin incəsənət kafedrasında professor asistenti vəzifəsində çalışmışdır. Elə həmin ildə "Türk və İslam əsərləri" muzeyinin əvəzedici direktoru vəzifəsinə təyin edilmişdir.

Məhəmməd Ağaoğlu 1929-cu ildə ABŞ-a köçərək ömrünün sonunadək orada yaşayıb. Burada Detroyt İncəsənət İnstitutunda Yaxın Şərq mədəniyyəti və incəsənəti şöbəsini təşkil etmiş, müsəlman şərq xalqlarının dekorativ sənəti nümunələrindən ibarət böyük sərgi açmış, çoxlu kolleksiya toplamışdır. Onun sayəsində Detroyt "İslam incəsənəti qalereyası" zənginliyi ilə seçilmişdir. 1933-38-ci illərdə Məhəmməd Ağaoğlu Detroyt universitetində Şərq xalqları mədəniyyəti kafedrasının professoru olmuşdur.

O, Azərbaycan, Türkiyə, İran və başqa Şərq ölkələrinin incəsənət tarixini tədqiq edərək Şərq miniatürü, xalça, bədii metal və parça sənətinə

Məşhur maarifçi Qərbi azərbaycanlı professor - AXC-nin süqutundan sonra vətənə dönə bilmədi...

dair qiymətli əsərlər yazmışdır. Məhəmməd Ağaoğlu 50-dən artıq Azərbaycan, Türkiyə, İran, Ərəb Şərqi və Türkiyə xalqlarının incəsənət, arxitektura, memarlıq tarixinə, təsviri və dekorativ tətbiqi sənətinin ayrı-ayrı problemlərinə dair Amerika və Avropada dərc edilmiş elmi əsərin, həmçinin "İslam incəsənəti tarixi" (türk. İslam Sanat Tarihi; İstanbul, 1928), "XV əsrdə İranda kitab çapı" (ing. Persian Bookbindings of the Fifteenth Century; Ann-Arbor, 1935), "Səfəvilər dövrünün manufaktura və xalçaları" (ing. ?awafid Rugs and Textiles, The Collection of the Shrine of Im?m ?Ali at al-Najaf; Nyu-York, 1941) kitablarının müəllifidir. Bu məqalələrdən İstanbul Topqapı sarayı muzeyinin kitabxanasında saxlanan bezi naməlum əlyazmaları və bir neçə illüstrasiyalı əlyazmaları haqqında ilkin qeydlər, "Frir incəsənət qalereyasında saxlanan "Xosrov və Şirin" əlyazması" orta əsr Azərbaycan incəsənətindən bəhs edir. 1934-cü ildə Firdovsinin anadan olmasının min illiyi münasibətilə Tehranda keçirilən Beynəlxalq Şərqsünaslıq konqresində Detroyt İncəsənət İnstitutunu və Miçiqaş Universitetini təmsil etmişdir.

Tədqiqatçılar yazırlar ki, onu mədəniyyət mərkəzlərinə mühazirə oxumağa və İslam incəsənət sərgisi təşkil etməyə dəvət etmişlər. Şərq mədəniyyəti və incəsənətinin unudulmuş abidələrini, sənət əsərlərini tədqiq və təbliğ etməsi ona dünya şərqsünaslığı salnaməsində ölməz mövqə qazandırmışdır. Ağaoğlu 1934-cü ildə təsis etdiyi "Ars İslamika" ("İslam incəsənəti") adlı jurnalın ömrünün sonunadək nəşri və redaktoru olmuşdur. 4 iyul 1949-cu ildə Amerikanın Detroyt şəhərində vəfat edib.

Qarabağlı Qəmərxanımla evliliklə bitən tanışlıq...

Məhəmməd Ağaoğlunun həyat yoldaşı Qarabağ xanlarının nəsilindən olan Qəmərxanımla evlilikdən sonra Ağaoğlu soyadını götürən Qəmərxanımla ABŞ-da fəaliyyət göstərmiş incəsənət professoru olub və Miçiqaş Universitetində işləyib. Qeyd olunana görə, Qəmərxanımla dayısı Hüseyn bəy Mirzəcamalov XX əsrin əvvəllərində milli

ziyalıların tanınmış nümayəndələrindən idi. AXC dövründə Azərbaycan Parlamentində qanunvericilik şöbəsinə rəhbərlik edib. 1919-cu il dekabrın 7-də daxili işlər nazirinin şəxsi katibi, gənc şərqsünas alim Məhəmməd Ağayev (gələcək Mehmet Ağa-Oğlu - Qəmərxanımla Ağaoğlunun gələcək həyat yoldaşı) ilə birlikdə Parlament nəzdində fəaliyyətə başlayan qurulmasında mühüm xidmətləri olmuşdu. H. Mirzəcamalovla M. Ağayev Cümhuriyyət hökumətinin həyata keçirdiyi bir sıra mühüm siyasi-ideoloji layihə üzərində də birlikdə çalışıblar. Hər ikisi 1919-cu ilin oktyabrında Nazirlər Şurası Dəftərxanasının rəisi L. Kriçinskinin rəhbərliyi altında "Zaqafqaziyanın müsəlman əhalisinə qarşı rus siyasətinə dair" arxiv sənədlərinin toplanması və nəşri məqsədi ilə yaradılmış komissiyanın tərkibinə daxil ediləblər.

Qəmərxanımla Məhəmməd Ağaoğlu ilə ailə həyatı qurur, onunla birlikdə xaricdə oxuyur və çalışır. Lakin sonradan boşanırlar. Gültəkin A. Ludden adında qızları olur. Gültəkin

Ohayo Universitetinin sənət tarixi bölümünün rəhbəri, professor Franklin Luddenlə (1921-2001) ailə qurmuşdur. O, 95 yaşında 2018-ci ilin oktyabrında yaşadığı Ohayo şəhərində vəfat edib.

Tədqiqatçılara görə, Qəmərxanımla Ağaoğlu ilə çox güman, Bakıda tanış olublar, Türkiyəyə mühacirətə gəndən az sonra isə evlənilər. Çünki əri ilə birlikdə Qəmərxanımla da 1922-ci ildə universitet təhsili almaq məqsədi ilə Qərbi Avropaya - Almaniya və Avstriyaya gedib...

İrəvanlı Məhəmməd Ağaoğlunun ömür yoluna nəzər saldıqda gördük ki, Azərbaycanın dünyada necə böyük oğulları olub. Əlbəttə, İrəvan torpağının yetişdirdiyi hər bir ziyalı xalqımızın qürurudur. İrəvana qayıtmaq ən böyük arzusu olsa da, təəssüf ki, qəhrəmanımızın taleyinə qürbətdə can vermək, orada dəfn olunmaq yazılıbmış. Alın yazısını isə insanlar özləri yazmır...

İradə SARIYEVA
P.S Yazıda M.Ağaoğlu və Q.Ağaoğlu barədə hazırlanan Vikipediya məqaləsindən istifadə olunub.